

Deireadh an RIC i gCois Fharraige 1901-1922¹

Cormac Ó Comhraí

Irith an naoú céad déag tháinig an pobal faoi thionchar stát na Breataine ar bhealaí nár tharla roimhe sin. Tá an t-alt seo chun leathshúil a chaitheamh ar laethanta deireanacha cheann d’institiúidí móra an stáit sin, Constáblacht Ríoga na hÉireann, An Royal Irish Constabulary. Ba é an RIC an fórsa póilíneachta armtha a bhí sa tír agus iad ag feidhmiú chuile áit seachas i mBaile Átha Cliath. 9,656 fear a bhí san RIC i Meán Fómhair 1919, mar shampla, agus iad scaipthe timpeall na tíre in thart ar 1,400 beairic. Ó thaobh an cheantair seo de, bhí beairicí ag an RIC i mBearna, sa Spidéal, in Inveran mar a ghlaigh Fórsaí na Breataine ar an mbeairic, ar an gCeathrú Rua agus ar an nGort Mór i Ros Muc. I rith Chogadh na Saoirse scriosadh go leor de bheairicí an RIC agus faoi 1922, nuair a cuireadh deireadh leis an eagraíocht, ní raibh fágtha de na beairicí áitiúla sin ach beairic an Spidéil. Go deimhin féin, scriosadh an bheairic sin sa gCogadh Cathartha.

In 1891 thug Tadhg (Tim Johnny) Ó Cualáin as Both Chuanna sa Spidéal aghaidh ar an mbunscoil den chéad uair. Labhair sé le Raidió na Gaeltachta sna 1970í faoin áit: ‘Ó Béarla, ní raibh aon Ghaeilge ann’. Níor thaitin múinteoirí géara na scoile leis, é ag déanamh cur síos orthu mar “dhá chrochadóir.” Céard a bhí i ndán do leithéidí Uí Cualáin agus iad ag fágáil na scoile: múineadh, feilméireacht, imirce? D’imigh duine dá chuid deartháireacha féin go Meiriceá chomh maith le go leor dá chuid cairde scoile. Bhí níos mó den ádh ar Thadhg agus fuair sé post ag obair mar gharraíodóir do na Muirísigh i dteach móir an Spidéil.

Is cinnte gur breathnaíodh ar an bpobal Gaeltachta mar dhaoine a bhí barbartha. Scríobh Cigire Ceantair amháin faoi Chois Fharraige: ‘*The people there and all along the coast are a very savage race*’. Tugann an daonáireamh léargas áirithe ar dhearcadh an stáit ar an nGaeilge agus ar an bpobal Gaeltachta chomh maith le heolas áirithe faoi na póilíní a chonaic Tadhg Ó Cualáin ina cheantar dúchais agus é ina ghasúr. Oíche an daonáirimh in 1901 sa Spidéal, bhí seisear ball den RIC sa mbeairic. Ní raibh Gaeilge ag oiread is duine acu. Is pátrún é sin a bhí le feiceáil i mbeairicí eile an cheantair. Ní raibh Gaeilge ach ag duine amháin

as ceathrar de phóilíní Bhearna, duine as seisear in Indreabhán, beirt as ochtar ar an gCeathrú Rua agus ní raibh sí ag duine ar bith de sheisear Ros Muc. 13% de phóilíní i bpobal fíor-Ghaeltachta a raibh Gaeilge acu. In 1911, nuair a bhí an chéad daonáireamh eile ann, ní raibh Gaeilge ag ceachtar den bheirt i mbeairic Bhearna an oíche sin. Sa Spidéal ní raibh sí ag duine ar bith as ceathrar. Bhí sí ag duine amháin as ceathrar sa mbeairic in Indreabhán. Ar an gCeathrú Rua ní raibh sí ag duine ar bith den cheathrar a bhí i láthair an oíche sin. Ní raibh sí ag duine ar bith den chúigear a bhí ar an nGort Mór i Ros Muc ach an oiread. 5.2% líon na nGaeilgeoirí a bhí sna beairicí.

An comhtharlúint a bhí ina leithéid? Gan taighde ceart ní féidir breithiúnas a thabhairt ar an gceist sin ach bhí samplaí den chineál céanna le feiceáil i ndaonáirimh 1901 agus 1911 i gceantarcha eile. Ní raibh Gaeilge ag duine ar bith as an gceathrar a bhí i Rinn Ó gCuanach ceachtar den dá oíche. Ní raibh sí ag ceachtar den tseisear a bhí i nGleann Cholm Cille (1911) ná ag ceachtar den cheathrar (1901) nó den chúigear (1911) a bhí i mBaile an Sceilg. Bhí sí ag duine amháin as ochtar i mbeairic in Acaill (1901). Céard ba chúis leis an easpa Gaeilgeoirí i measc na

¹ Bunaithe ar eolas atá i mo leabhar Sa Bhearna Bhaoil: Gaillimh 1913-23 (Cló Iar-Chonnacht, 2015), eolas atá i gCartlann Raidió na Gaeltachta agus ar fáil ar líne ag www.reabhlóid.ie go háirithe agallaimh le Tadhg Ó Cualáin, 8 Márta 1976 agus le Tomás Ó Loideáin, Comhluadar, 19 Márta 1988., cartlanna 1901 agus 1911, ráiteas Peter Folan BMH WS 316 agus Mhíchíl Uí Dhroighneáin; P7/15 Tuairiscí as Oirthear agus as Iarthar Chonamara, Samhradh 1921 (Páipéir Mulcahy, Cartlann UCD); Léacht a thug mé dár teideal “An Réabhlóid agus an Ghaeilge: Ceisteanna le freagairt” ar fáil i Saol Corrach: Éire i mbun réabhlóide (Baile Átha Cliath, 2019).

bpóilíní a bhí lonnaithe sa nGaeltacht: an dímheas, easpa céille, easpa tuisceana ar an bpobal nó iarracht an eagraíocht a úsáid chun dochar a dhéanamh don Ghaeltacht? Meascán de na rudaí sin uilig?

Ar aon chaoi, slí bheatha tharraingteach a bhí san RIC d'fhir óga cosúil le Tadhg in iarthar na hÉireann. Bhí cuimhne pobail ar an mbaint a bhí ag an bhfórsa le daoine a chur as seilbh ach bhí an naimhdeas in aghaidh an RIC faoi c.1914 teoranta do cheantair ina raibh agóidíocht talún. Bhí stádas ag na póilíní ina bpobal féin, pá cinnte, pinsean, éide, seans roinnt den tír a fheiceáil chomh maith le bás a fháil in Éirinn. Glacadh leis go forleathan go raibh baill an fhórsa cneasta, macánta cé go ndearna poblachtánaigh gearán faoina bhforéigean agus a gclaontacht. Ní hé nach raibh lochtanna ar an bpost don líon mór náisiúntóirí a bhí mar chonstáblaí agus sáirsintí an fhórsa. Bheifeá ag glacadh le horduithe i gcóras nach raibh saor ó idirdhealú bunaithe ar reiligiún, polaitíocht, aicme. Bheifeá ag cosaint úinéireacht talún a bhí éagórach, de réir mar a thuig daoine ó do chúlra féin é. Bhí an choróin ar an gcaipín agus náire shaolta a bhí ansin do phoblachtánaigh agus roinnt náisiúntóirí. Bheadh gá le súil ghéar a choinneáil ar agus b'fhéidir fianaise a thabhairt in aghaidh roinnt díobh siúd nach raibh sásta glacadh le húdarás an Rí ach ní mórán acu a bhí thart níos mó, shílfeá. Is comhartha é óglaigh shinsearacha i nGaillimh arbh póilíní iad a n-aithreacha ar an nglacadh forleathan a bhí leis an bhfórsa i bhfeidhmiú an dlí ó lá go lá. I measc na mac a chuaigh le gluaiseacht na poblachta bhí na ceannfoirt Joe Howley agus Gerald Bartley. Níos gaire do bhaile mac le póilín ab ea John Geoghegan a mharaigh fórsaí na Breataine i Maigh Cuilinn in 1921.

In 1908, thug Tadhg aghaidh ar Bhaile Átha Cliath le dul san RIC. Ba é a dheartháir a thug Tadhg isteach ar an *jaunt* go Gaillimh leis an traein a fháil go dtí an depot traenála. Bhí Tadhg ag caoineadh "*ar feadh an achair*". Gné amháin a bhain le saol an phóilín nach bhféadfadh sé post a fháil ina chontae féin, cé go raibh Gaillimh roinnte ina dhá chontae ó thaobh an struchtúir a bhí ag an RIC. Go Ros Comáin a cuireadh é agus ina dhiaidh sin go hUíbh Fhaillí. Is ansin a bhí sé go dtí 1922 nuair a cuireadh deireadh leis an eagraíocht.

Le tús an Chogaidh Mhóir, tháinig athrú mór ar shaol na bpóilíní, athruithe nárbh léir dóibh féin i dtosach. Scríobhadh gach beairic tuairiscí rialta ar a ceantar féin dá gCigire Contae agus uair in aghaidh na míosa scríobhfadh seisean cuntas ar an gcontae do cheannaire an fhórsa, an Cigire Ginearálta. 'Ireland lives under the microscope' a dúradh mar gheall ar an gcóras sin. Mar gheall ar an gcogadh cuireadh reachtaíocht DORA, an *Defence of the Realm Act*, i bhfeidhm. Leag an reachtaíocht seo ualach oibre breise ar na póilíní, ghearr sé siar ar an méid saoirse a bhí ag an bpobal agus chuir sé as dóibh dá réir. Laistigh den RIC, bhí baill ag cur ceisteanna faoina ról a bhí acu i smachtú na tíre. Bhí Peadar Mac

Fhualáin ar dhuine acu. In 1915 bhí sé i gceist aige éirí as a phost mar phóilín i gCaisleán Bhaile Átha Cliath ach nuair a labhair sé le poblachtánach faoina phost iarradh air fanacht ann. Níorbh é Mac Fhualáin an chéad phóilín nó an duine deiridh a thosaigh ag obair faoi rún do na poblachtánaigh ach is fíorbheagán acu a bhí chomh tábhachtach leis agus dlúthbhaint aige le córas faisnéise Mhíchíl Uí Choileáin i mBaile Átha Cliath. I measc na ndaoine a maraíodh sa gcoimhlint faisnéise sin bhí William Charles Forbes-Redmond, póilín sinsearach a cuireadh go Baile Átha Cliath le ceannas a ghlacadh ar an gcoimhlint in aghaidh an IRA ann. Bhí seáirse caite ag Redmond sa Spidéal scór bliain roimhe sin agus ba é a scríobh an litir mholta do Mac Fhualáin nuair a chuaigh sé san RIC.

Idir 1916-19 d'fhás míshástacht an phobail le stát na Breataine as cuimse. Ar chúiseanna difriúla, ina measc míshástacht le críochdheighilt agus leis an gcaoi a cuireadh Éirí Amach na Cásca agus níos deireanaí an poblachtánachas go ginearálta faoi chois, thosaigh sciar mór de bhaill an RIC ag tabhairt cúnamh go díreach agus go hindíreach do ghluaiseacht na poblachta. Bhí daoine eile a d'éirigh ní ba dhiongbháilte ina gcuid iarrachtaí an stát a chosaint. Taobh leis sin, d'éirigh an IRA níba dhána agus ní ba dhúshlánaí. In ainneoin an Éirí Amach ar an Eachréidh in 1916 agus cáil fhíochmhar an chontae mar áit fhoréigineach, bhí Gaillimh réasúnta ciúin agus Cois Fharraige fíorchíúin sna laethanta sin. Mar sin féin ba léir cé aige a bhí an comhar agus ní ag fórsaí an stáit a bhí sé. Bhí an pobal áitiúil ag glacadh leis an bpoblachtánachas agus le hinstiúidí na poblachta. Ghnóthaigh Pádraic Ó Máille suíochán parlaiminte do Shinn Féin, crochadh bratacha poblachtánacha i mBerna, gasúir i scoil na bhForbacha le cloisteáil ag úsáid gártha catha Poblachtánacha, tine chnámh sa Spidéal nuair a ghnóthaigh Sinn Féin fothoghchán, Óglaigh ag máirseáil sa Spidéal, sochraid phoblachtánach i reilig an Chnoic.

Ceann de na rólanna tábhachtacha a bhí ag an RIC go stairiúil ná súil ghéar a choinneáil ar bhagairtí don chóras stáit agus don chóras maoine. Sampla de sin ná an cur síos a bhíodar in ann a dhéanamh, más cruinn a bhí sé, ar Pheadar Ó Máille an poblachtánach as Indreabhán:

Connemara accent, turns out his toes when walking, walks quickly and swings his arms; grey eyes, large nose, sallow complexion, broad face, medium make, approximate weight, 10 stone; 5 ft. 7 in. high; about 22 years of age; very fair hair; not bald; wore a dark grey tweed coat, trouser and vest. Irish teacher.

In ainneoin súile an RIC a bheith chuile áit, níor facthas an tÉirí Amach ag teacht agus d'éirigh sé níba mheasa. Bhí daoine ann a bhí sásta eolas a thabhairt dóibh ach ní an oiread sin acu siúd a bhí ann agus

ní raibh cinnteacht ar bith go bhféadfaí brath ar an eolas. I samhradh 1921, bhailigh an tIRA eolas ar fud na hÉireann faoi cé go díreach a bhí faoi amhras mar dhaoine a bhí ag soláthar faisnéise d'Fhórsaí na Breataine. Dhá dhuine fichead a raibh amhras ar an IRA fúthu i gConamara uilig. Bhí pátrún áirithe le feiceáil i gConamara:

- Bhí na bailte fíorfheiceálach sa liosta. Ina measc bhí seisear as an gClochán agus ceathrar as Uachtar Ard.
- Go ginearálta ní raibh amhras faoi dhaoine a bhí ina gcónaí in áiteacha gan beairicí. Níor luadh aon duine as an gCeathrú Rua, as ceantar na nOileán, as Ros Muc, ná as na Forbacha, mar shampla.
- Bhí go leor de na daoine a bhí faoi amhras ag obair i siopaí a mbeadh teagmháil acu leis an stát. Bhí aon dhuine dhéag acu, ar a laghad, sa mbád sin mar gheall ar an obair a bhí á dhéanamh acu féin nó ag a ngaolta i siopaí, oifigí poist agus tithe ósta.
- Bhí óglach amháin ar an liosta.
- Sasanach amháin agus triúr Protastúnach Éireannach, chomh fada agus is féidir a bheith cinnte. Bhí beirt acu siúd as clann amháin.
- Rud eile a bhí suntasach ná go raibh beirt as trí chlann dhifriúla faoi amhras.

In 1916 ceapadh Caitliceach, an Briogáidire-Ghinearál Sir Joseph Byrne, mar Chigire Ginearálta, an chéad uair riamh gur ceapadh Caitliceach sa bpost tábhachtach seo. Brúdh i leataobh é go luath in 1920 nuair a thosaigh rudaí ag dul ó smacht sa tír, ar mhaithe le Sir T.J. Smith. Protastúnach a bhí i Smith agus creideadh ag an am go bhfuair sé an post mar gheall go mbeadh sé níos fíochmhaire ná Byrne a bhí in aghaidh athruithe i dtreo an mhíleatachais sa bhfórsa. Chiallaigh na hathruithe nua seo sreangáin dheilgneacha, gunnaí, pléascáin, brú agus botúin. I mí Feabhra 1920 caitheadh agus goineadh póilín sa Spidéal fad is a bhí oifigeach míleata ag tabhairt léachta dóibh ar an gcaoi le gunna nua a úsáid go sábháilte. Sa Spidéal, chuir dúchrónach darbh ainm an Constábla Matthias Kelly lámh ina bhás féin díreach roimh an Sos Comhraic.

Bhraith taithí póilíní ar an RIC i rith Chogadh na Saoirse ar an gceantar ina raibh siad lonnaithe, ar na dualgais a bhí orthu agus sciorta den ádh a bheith orthu. D'fhéadfaí an tréimhse a chaitheamh gan a bheith i gcontúirt ná faitíos a aireachtáil lá agus oíche. Níor airigh Tadhg Ó Cualáin aon chontúirt i gCogadh na Saoirse mar gheall ar an dea-chaidreamh a bhí ag an RIC leis an bpobal in Éadan Doire, Uíbh Fhaillí. Cibé cén contúirt a bhí ann dó, bhain sé le strainséirí, shíl sé. Ar an lámh eile, bhí an cogadh sách fuilteach, nimheanta i gCiarraí áit ar fuadaíodh Pat Watters, ball den RIC, as an Lochán Beag. Maraíodh Watters go cinnte cé nár fritheadh a chorp riamh. Bhí Watters

in éineacht le dúchrónach agus cuireadh a chorp úd freisin.

Faoi 1919/1920, bhí ruathair airm coitianta ar fud na tíre agus óglaigh ag goid arm nuair a bhí deis acu. Ba mhinic nach raibh gá acu iad a ghoid. Thug a lucht tacaíochta féin dóibh iad nó bhí dílseoirí rósanraithe iad a dhiúltú. Ní raibh ceist ar bith faoi cé air a d'úsáidfí na gunnaí, na póilíní féin. Tharla ceann de na ruathair sin sa Spidéal Lá 'le Stiofáin 1919 nuair a rinneadh ruathar ar theach duine d'fhostaithe an Tiarna Cill Aithnín. Mar a shampla, bhí sáirsint áitiúil de chuid an RIC le bheith ar cuairt aige an oíche sin ach níor fhéad sé cloí lena choinne mar gheall ar achrann thíos ar an tsráidbhaile. Dhiúltaigh an Sáirsint Rodgers tada a dhéanamh faoi ag rá go mba cheart go mbeadh ciall ag na Droighneánaigh. Ní raibh sé in ann muintir na háite a choinneáil ón anachain i bhfad eile.

Go luath in 1920, tháinig athrú mór millteach i saol an RIC nuair a cuireadh Dúchrónaigh ar fad na tíre chuig beairicí an RIC. Baill nua den RIC a bhí iontu seo. Daoine a rugadh sa mBreatain ba mhó a bhí iontu agus is beag an tuiscint a bhí acu ar an bpóilíneacht ná ar mhuintir na háite. Tháinig fiántas, gadaíocht, dúnmharú, céasadh agus dóiteáin in éindí leo agus is beag a rinne an stát faoi. Tá samplaí iomadúla den mhí-iompar a bhain leo as an gceantar seo. Mícheál Ó Droighneáin an príomhspríoc a bhí acu. Ionsaíodh teach a mhuintire sa Spidéal chomh maith leis an teach a raibh cónaí air ann sna Forbacha. Rinneadh bagairt ar a mhuintir. Dár le Tomás Ó Loideáin sa Spidéal, chaith na Dúchrónaigh buama isteach ina theach nuair a bhí daoine istigh sa teach. Scaití is cruálachas díreach a bheith i gceist. In Indreabhán:

Bhí fear in aice linn ar an 'run' agus is cosúil go raibh siad ag iarraidh breith air. Ach ní raibh aon dhuine sa teach an lá sin ach asal a bhí ceanglaí sa gcró agus thug siad leo an t-asal agus cheangail siad den lorraí é agus nuair a bhí muid ag tíocht anoir bhí an lorraí ag goil soir agus bhí an t-asal bocht is a theanga amuigh á tharraingt ar an mbóthar agus fuil ag teacht as a bhéal.

Phléasc foréigean in aghaidh phoblachtánaigh agus in aghaidh an phobail faoi thrí i gCois Fharraige. Tharla an chéad ócáid nuair a maraíodh póilín i gcathair na Gaillimhe agus lean feachtas le scéin a chur sa bpobal sa agus timpeall ar an gcathair. B'shin Meán Fómhair 1920. Mar shampla, i bhfocail an *Connacht Tribune*,

"volleys were fired in Galway West, Salt-hill, Barna and along the road to Spiddal. Shots were fired through the shop window of Mrs. Donnelly, Barna . . . Mr. Patk. Concanon, Barna, alleges that . . . he was held up and roughly treated by men who arrived in motor lorries. He was told to say his prayers, while volleys were fired . . . It is

also alleged that other houses in the vicinity and in Spiddal district were fired into".

Tharla an chéad ócáid eile thart i nDeireadh Fómhair 1920 nuair a d'fhuadaigh an IRA an múinteoir scoile Patrick Joyce i mBearna. Caitheadh an Seoigheach mar spíodóir. Rinneadh ionsaithe ar dhaoine agus ar thithe ar fud an triantáin idir Bearna, an Spidéal agus Maigh Cuilinn. An rud ba chonspóidí a tharla ar an ócáid sin ná marú an Athar Uí Gríofa. Tharla an tríú rabharta ionsaithe i mí Bealtaine 1921 nuair a las Fórsaí na Breataine tithe sa Spidéal agus i Maigh Cuilinn tar éis don IRA ionsaí a dhéanamh ar an RIC sa Spidéal.

Ag an am céanna, dearmad a bheadh ann glacadh leis gur Dúchrónaigh a bhí sna póilíní uilig a raibh baint acu le cúrsaí coiriúlachta. Dúirt Tomás Ó Loideáin as an Spidéal, "Bhí cuide de na sean-phóilíos go dona." Duine de na daoine a luadh leis an bhfiántas i gCois Fharraige ná an póilín sinsearach Éireannach Richard F. Cruise a bhí ina cheannasaí ar an RIC i nGaillimh agus Maigh Eo ina dhiaidh sin. Bhí liosta ag chuile phoblachtánach ina chloigeann de na póilíní "maithe" agus na póilíní "dona". Bhí drochmheas ag Mícheál Ó Droighneáin ar na constáblaí Ryan agus Murhill agus bhí meas aige ar an gConstábla Hannon.

Ansin ar an 11 Iúil 1921 tháinig sos cogaidh i bhfeidhm. Síníodh conradh agus bunaíodh Saorstát. Má cheap baill an RIC go raibh deireadh lena gcuid trioblóidí bhí dul amú orthu. Bhí líon mór ionsaithe orthu in 1922 agus trí stát in iomaíocht sa tír: poblacht, saorstát agus riail na Breataine, ach gan smacht ceart ag ceann ar bith acu. Sa Spidéal, ionsaíodh Timothy Murhill cé go raibh amhras ag státhóras na Breataine faoina mhacántacht. B'Arm an tSaorstáit a rinne an ruathar:

I beg to state that on the 4th of May 1922 my house in Spiddal Galway where my wife Delia resided was raided by Free State soldiers one of whom she knew. Thomas Feeney Letterpeak, Spiddal then stationed in Spiddal Barrack, he seized my bicycle. Value £15 and took it away.

D'fhág go leor den RIC an tír. Ina measc bhí Tadhg Ó Cualáin a chríochnaigh ag obair mar phóilín i Meiriceá. D'fhill sé nuair a bhí an saol ní ba chiúine, mar a rinne go leor eile agus go deimhin mar a rinne poblachtánaigh agus aontachtóirí ina sluaite san am céanna. Cheannaigh sé an teach ósta an *Crúiscín Lán* sa Spidéal. ■

Imithe Uainn Ró-Luath

Mairéad Mhic Dhiarmada, An Lochan Beag
2 Iúil 1967 go dtí 21 Aibreán 2019

Mary Folan Conroy, Cor na Rón
27 Deireadh Fómhair 1965 go dtí 10 Nollaig 2018